

## ԿԱՐԾԻՔ

### Նարեկ Միքայելի Մարտիրոսյանի «Օսմանյան խորհրդարանի հայ պատգամավորների գործունեությունը 1908-1915 թթ.» թեմայով թեկնածուական ատենախոսության վերաբերյալ

Օսմանյան կայսրությունում հայերի տարատեսակ ներկայության (տնտեսական, կրթական, մշակութային և այլն) մասին կան խորքային և արժեքավոր ուսումնասիրություններ: Սակայն մեր տարածաշրջանի բարդ աշխարհաքաղաքական գոնապնակը ավելի ամբողջական դիտարկելու, ներկայումս էլ տեղի ունեցող որոշակի իրադարձությունների պատմական հիմքերն ու նախադեպերը ընկալելու տեսանկյունից առանձին կարևորություն ունեն Օսմանյան կայսրության հատկապես վերջին փուլում հայերի քաղաքական ներկայության մասին ուսումնասիրությունները: Դրանք միննույն ժամանակ 20-րդ դարում հայկական քաղաքական մտքի ձևավորման, ընթացքի, ճիշտ և սխալ գնահատականների, տարածաշրջանային հարցերի նկատմամբ մոտեցումների պատմությունը ամբողջացնելու միտված աշխատանքներ կարող ենք համարել:

Այս առումով ուշագրավ և գիտական կարևորություն ու արդիականություն պարունակող աշխատություն է Նարեկ Մարտիրոսյանի թեկնածուական ատենախոսությունը, որը նվիրված է 1908-1915 թվականներին օսմանյան խորհրդարանում հայազգի պատգամավորների ծավալած տարաբնույթ գործունեությանը: Աշխատանքը իրականացվել է արխիվային նյութերի և փաստաթղթերի, հուշագրությունների, մամուլի, աշխատությունների, գիտական ուսումնասիրությունների և հոդվածների քննության հիման վրա:

Ատենախոսությունը բաղկացած է երեք գլխից, որից առաջինում ներկայացվում է Օսմանյան կայսրության իրավաքաղաքական համապատկերը նշված ժամանակաշրջանում, մասնավորապես՝ երիտթուրքական հեղաշրջումը, սահմանադրական կարգերի վերահաստատումը, խորհրդարանի ձևավորումը: Այս

գլխում ներկայացվում է նաև հայազգի պատգամավորների քաղաքական դիրքավորումը, տարբեր հարցերի շուրջ տեսակետների ձևավորումը: Հատուկ անդրադարձ կա 1909 թ. Ադանայի կոտորածներին քաղաքական և իրավական գնահատական տալու հարցում հայ պատգամավորների իրականացված ջանքերին: Երկրորդ գլխում քննության են առնվում օսմանյան խորհրդարանի գործունեության այն ուղղությունները, որոնք վերաբերում են վարչատնտեսական, սոցիալական, դատաիրավական, հողային և այլ խնդիրներին: Բնականաբար, ուշադրության կենտրոնում է պահվում հայությանը մտահոգող խնդիրներն ու այդ ուղղությամբ հայազգի պատգամավորների իրականացրած կոնկրետ քայլերը, որոնց մեջ հատկապես կարևորներից էր Օսմանյան կայսրությունում հայերի զինակոչի հարցը: Երրորդ գլուխը, որն արժարժված խնդիրների տեսանկյունից ամենակարևորն է, նվիրված է թե՛ տարածաշրջանային և միջազգային տեսանկյունից ամենաբարդ, և թե՛ հայ ժողովրդի պատմության մեջ ամենառդբերգական փուլում՝ 1912-1915 թթ. օսմանյան խորհրդարանի հայազգի պատգամավորների գործունեությանը: Բնական է, որ այդ փուլում հայ պատգամավորներին մտահոգող կարևորագույն հարցը հայությանը սպանդից փրկելու հաճախ հուսահատ ուղիների փնտրտուքն էր:

Հարկ ենք համարում նշել, որ ատենախոսը ուսումնասիրելով հայազգի պատգամավորների այդ փուլի գործունեությունը՝ հստակ և անկողմնակալ գնահատական է տալիս ու մատնանշում ինչպես դրական քայլերը, այնպես էլ սխալներն ու ճակատագրական վրիպումները: Օրինակ՝ խոսելով Առաջին համաշխարհային պատերազմի մասին՝ ատենախոսը նշում է, որ այն «հանկարծակիի բերեց հայ պատգամավորներին» (էջ 163) և նրանցից ամենաիրատեսական կանխատեսումներ անող Գրիգոր Զոհրապը սխալվել է իր վերլուծություններում և պատերազմի հավանական ընթացքի ու հետևանքների վերաբերյալ գնահատականներում, ինչն ունեցել է նաև ճակատագրական նշանակություն հայ ժողովրդի համար: Չնայած հաջորդիվ հանդիպում են նաև մեջբերումներ նույն

Ջոհրապի այլ ձևակերպումներից, որոնք խոսում էին, որ նա արդեն գիտակցել է մոտավորապես արհավիրքի անխուսափելիությունն ու ողբերգականությունը (էջ 164):

Ատենախոսության համար ընտրված թեման, խնդրի սահմանումը, ժամանակագրական ընդգրկումն պարունակում են գիտական նորույթ: Աշխատանքում հստակ են շարադրված նաև ատենախոսության նպատակներն ու խնդիրները: Թեման ունի արդիականություն ոչ միայն գիտական տեսանկյունից, այլև քաղաքական ու կարող է դառնալ լավ հիմք արդեն հետազայում՝ Թուրքիայի Հանրապետությունում, ինչպես նաև ընդհուպ մեր օրերում խորհրդարանական գործունեություն ծավալած ու ծավալող հայազգի գործիչների քաղաքական վարքագիծն ուսումնասիրելու, թուրքական քաղաքական մտածելակերպի ու գործելակերպի որոշ շարունակական միտումները ընկալելու համար:

Ատենախոսության հետ կապված ունենք որոշ դիտարկումներ և առաջարկներ, որոնց մի մասը օգտակար կլինեն նաև աշխատանքը հրատարակության պատրաստելու պարագայում.

1. Աշխատանքում նկատվում են որոշ կրկնություններ (օրինակ էջ 13), հղման կարիք ունեցող ձևակերպումներ օրինակ՝ «ցուցադրել իթթիհատի իրականացրած ցեղասպանությունը» (էջ 6), երբեմն առավելապես էմոցիոնալ տերմինների կիրառում՝ «Եվրոպայում ծվարած երիտթուրքեր» (էջ 22), «թուրք գլխավոր եղեռնագործ» (էջ 54): Իսկ խոսելով հայերի զանգվածային կոտորածների, կամ առանձին անհատների սպանությունների մասին՝ պետք է խուսափել «ռչնչացնել» բառի կիրառումից (էջ 168, 169):

2. Գովելի է, որ ատենախոսության մեջ օգտագործվել են թուրքերեն նյութեր, այդ թվում օսմանյան խորհրդարանի արձանագրություններ, առանձին գործիչների հուշեր, սակայն կարելի էր ավելացնել նաև օրինակ՝ թուրք ազգայնամոլ գործիչ Ռըզա Նուրի ստվարածավալ հուշերը, որտեղ մանրամասներ կան հայ պատգամավորների հետ նրա շփումների մասին, ինչպես նաև ընդգծված ռասիստական գնահատականներ:

3. Ատենախոսության մեջ նկատվում են նաև շատ սակավաթիվ անճշտություններ. օրինակ՝ խոսելով 1914 թվականին օսմանյան խորհրդարանի բացման մասին՝ նշվում է սուլթան Աբդուլ Մեջիդ V (էջ 149), այնինչ պետք է լինի Մեհմեթ Ռեշաթ V: Հայկական տեղանունները ատենախոսության մեջ կիրառվել զրազետ և ճշգրիտ անվանումներով, սակայն օրինակ՝ էջ 89-ում սպրդել է Սըվազ տեղանունը Սեֆաստիայի փոխարեն:

4. Որոշակի ոչ հստակություն կա նաև երիտթուրքերի գաղափարախոսական ուղղվածության մասին սահմանումներում: Օրինակ՝ էջ 161-ում նշվում է. «պատերազմի նախօրեին պանիսլամիզմի քաղաքականություն որդեգրած երիտթուրքերը», իսկ հաջորդ էջում՝ «իթթիհատական պարագլուխների իրական նպատակը համաթուրանական ցնորամիտ ծրագրերի իրականացումն էր»: Թերևս ճիշտ կլինի նշել, որ այդ ժամանակ արդեն երիտթուրքերի համար գերակա գաղափարախոսություն էր պանթուրքիզմը, պանթուրանիզմը, սակայն պանիսլամիզմից ու պանօսմանիզմից պահպանվել էին որոշակի տարրեր:

5. Ցանկալի կլիներ կամ տողատակերում կամ տեքստում համառոտ պարզաբանումներ տրվեր որոշակի անձանց և տերմինների հետ կապված: Օրինակ՝ ավելորդ չէր լինի ներկայացնել Մեհմեթ Սաֆահեթթինի կենսագրությունն ու գործունեությունը, որի մասին խոսվում է, կամ բացատրվեր, թե ինչ է նշանակում էսնաֆական հարկը:

Նշված դիտողությունները, սակայն, չեն ազդում աշխատանքի ընդհանուր բնույթի վրա. այն իրականացված է գիտական պատշաճ մակարդակով, հմակարգված է, ունի կուռ տրամաբանություն, արդիական է և պարունակում է գիտական նորույթ: Թեմայի վերաբերյալ ատենախոսի հրապարակված հոդվածները և սեղմագիրը արտացոլում են աշխատանքի դրույթները: Ատենախոսությունը համապատասխանում է ՀՀ ԲԿԳ կոմիտեի պահանջներին, իսկ ատենախոսը՝ Նարեկ

*Պաշտոնական ընդդիմախոս՝  
պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր  
Ռուբեն Հովհաննեսի Մելքոնյան*



ԵՊՀ գիտաքարտուղար՝ Բ.Գ.Թ., դոցենտ Մ. Հովհաննիսյան



Thieme /  
2